

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 6, Temmuz/July 2021, ss. 409-426.

Geliş Tarihi–Received Date: 03.07.2021 Kabul Tarihi–Accepted Date: 10.07.2021

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

ÖZBEKLERDE GÖRÜCÜ USULÜ EVLENME: GEÇMİŞİ VE BUGÜNÜ

ZİYODAKHON RASULOVA*

ÖZ

Son yüzyılda Özbeklerin hayatında geçen sosyal ve siyasi değişimler, Sovyet döneminde yürütülen milli politika, ideolojik baskı ve düşünce tüm Sovyet hâkimiyeti altındaki halkların yanı sıra Özbeklerin de geleneklerini etkilemiştir. Yüzyıllar boyunca uygulanan birçok gelenek-görenek unutulmaya başlamıştır. Birçok örf ve âdetin etkisi ya da şekli değişime uğramıştır.

Makalede Özbeklerde görücülük usulü evlenme geleneğinin tarihi ve bugünkü durumu ortaya konulmuş, Özbeklerin yaşamındaki rolü antropolojik olarak analiz edilmiştir. Ayrıca, kız istemeye gönderilecek dünürçülerin önemi ve onları seçme geleneği incelenmiştir. Geçmişte gençlerin birbirleriyle tanışmış olup-olmamasına bakılmaksızın görücülük geleneği evlenmenin temel şartlarından biri olduğu, ancak bugün Özbekler arasında kız isteme geleneği yaşatılıyor olsa da onun etkisinin ve belirleyici rolünün keskin bir şekilde azaldığı görülmektedir. Araştırmada, Özbeklerde görücülük geleneğinin bir krizde olduğu, onun işlevleri değişime uğradığı ve özünün kaybolduğu ortaya konulmuştur. Artık dünürçü olarak mutlaka hazırlıksız olan insanların gönderilmesi, gençlerin ilk buluşma geleneğinin ise kız isteme olayından önce yapılıyor olması da genel olarak bu geleneğin krize uğradığının kanıtı olarak gösterilebilir. Sonuçta görücülük geleneğinin etkisinin azalmasıyla birlikte gençlere daha fazla bağımsızlık bırakıldığı anlatılmıştır.

Görücülük, düğün ile ilgili geleneklerde içinde ruhsal anlamda en zor olanı sayılır, çünkü hem damat hem de gelin tarafının birer psikolog gibi olmalarını gerektirir. Her iki tarafın söyledikleri ve yaptıkları hareketler karşı tarafça incelenir ve analiz edilir. Bugün boşanma istatistiğini yüksek oranları görücülük usulü evlenmenin her zaman olumlu sonuç verdiğinin göstermiyor. Genel olarak, görücülükte bir bakışta önemsiz olan şeyler halledici faktör olarak ortaya çıkabilir. Ancak görücülük usulü evlenmede düğün kısa zamanda gerçekleştiği için daha çok dış faktörlere önem verilir, yani ebeveynler kendine, kendi sosyal durumuna ve gelirine göre gelin veya damat seçerler, kız ve erkeğin birbirine karşı ne duyduğunu, birbirlerine uygun olup olmadıklarını önemsemezler.

Yapılan araştırmada birkaç önemli sonuca varılmıştır. Özbeklerde görücülük geleneği özel bir enstitü olarak ortaya çıkıyor ve bunda görücülerin faaliyeti önemli yer tutuyor. Günümüzde Fergana vadisinde hala yaşatılmakta olan görücüler (dünürçü) enstitüsü mahsus evlilik ajansları ile karşılaştırılabilir. Özbekistan'ın bazı bölgelerinde, özellikle Taşkent yöresinde, görücülük usulünün dönüşüme uğradığı ve artık anlamının değiştiği görülür. Burada Özbekler geçmişte mahsus görücülerin hizmetinden yararlanmışsa da bugün onların önemi azalmıştır ve görücü olarak gelin ailesiyle ilişki kurmaya hazır olmayan kişiler gönderilmektedir. Ayrıca, artık gençler görücülük geleneğini de önemsememektedirler. Görücü usulü son on yıllık sürede çok göstermelik bir hâl almış, verimsiz ve etkisiz bir geleneğe dönüşmüştür. Ancak Özbekler yine de görücülük usulüne çok önem verirler ve bu geleneği yerine getirmeden düğün yapmazlar. Bugün Özbekistan'da hala yaşatılmakta olan görücülük usulünün sorunu, daha çok gelin seçmede sosyal ve ekonomik kriterlerin öncü olması ve aile kuracak olanların sosyo-psikolojik ve bireysel özelliklerinin dikkate pek alınmamasıdır. Bu durum gençlerin geleceğini olumsuz olarak etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Evlenme, Görücülük, Dünürçüler, Özbekler, Kız İsteme, Gelenek.

* Doç. Dr., Özbekistan Bilimler Akademisi, Milli Arkeoloji Merkezi, E-Posta: ziyodakhon@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6724-9543

ARRANGED MARRIAGE AMONG THE UZBEKS: THE PAST AND THE PRESENT ABSTRACT

The social and political changes in the lives of the Uzbeks in the last century, the national policy carried out during the Soviet period, the ideological pressure and thought have affected the traditions of the Uzbeks as well as all the peoples under Soviet rule. Many traditions and customs that have been practiced for centuries have begun to be forgotten. Many customs and traditions have changed their influence or shape.

In the article, the history and current situation of the arranged marriage tradition in the Uzbeks is revealed, and its role in the life of the Uzbeks is analyzed anthropologically. In addition, the importance of the specific “ambassadors” (matchmakers) to be sent to ask for a girl and the tradition of choosing them were examined. It has been shown that in the past, the “tradition of looking and asking for a girl” was one of the basic ethnic conditions of marriage, regardless of whether or not young people met each other. However today, even though the tradition of asking a girl is still alive among the Uzbeks, its influence and decisive role has decreased sharply. In the research, it has been shown that the tradition of seership in Uzbeks is in a crisis, its functions have changed and its essence has been lost. The fact that people who are unprepared are now sent, and that the tradition of the first meeting of young people is done before the event of looking/asking for a girl, has been shown as proof that this tradition has suffered a crisis in general. As a result, it was explained that with the crisis of the tradition of looking for a girl, more independence was left to the youth.

“Looking for a girl” is considered the most difficult tradition psychologically among the wedding traditions, because it requires both the groom and the bride to be able to evaluate each other psychologically. The words and actions of both parties are examined and analyzed by the other party. Today, the high rates of divorce statistics show that arranged marriages not always yield positive results. In general, things that are trivial at first glance can turn out to be the remedial factor. However, in arranged marriages, since the wedding takes place in a short time, more emphasis is placed on external factors, that is, the parents choose the bride or groom according to themselves, their own social status and income, they do not care what the girl and the boy feel towards each other, whether they are suitable for each other or not.

Several important conclusions were reached in the study. The tradition of arranged marriage among the Uzbeks emerges as a specific institute and the activity of the matchmakers has an important place in it. The matchmakers’ institute, which is still alive in the Fergana valley today, can be compared with special marriage agencies. It is seen that in some regions of Uzbekistan, especially in the Tashkent region, the arranged marriage has undergone a transformation and its meaning has now changed. Here, if the Uzbeks benefited from the services of special matchmakers in the past, their importance has decreased today and people who are not experienced to establish relations with the bride's family are sent as matchmakers. In addition, young people no longer care about the tradition of arranged marriage. Arranged marriage has become very superficial in the last ten years and has turned into an inefficient and ineffective tradition. However, Uzbeks still attach great importance to the arranged marriage and do not hold weddings without following this tradition. The problem of the arranged marriage method, which is still practiced in Uzbekistan today, is that social and economic criteria are leading in choosing brides, and the socio-psychological and individual characteristics of those who are going to start a family are not taken into account. This situation negatively affects the future of young people.

Keywords: Marriage, Arranged Marriage, Matchmakers, Uzbeks, Asking for a Girl, Tradition.

GİRİŞ

Özbek milli gelenekleri arasında düğün, öncesi çok yönlü, sayısız ritüelleri ve törenleriyle oldukça zengindir. Evlenmenin eşsiz ve kendi zamanına uygun gelenekleri, düğünün çok karmaşık ve aynı zamanda halkçıl olduğuna tanıklık eder. Çok eski zamanlardan bu yana Orta Asya Türklerinde, özellikle de Özbeklerde düğün, görücü usulü ile yapıla gelmiştir ve günümüzde de aynı gelenek devam etmektedir.

Görücü usulü Özbeklerin kadim değerlerinden biridir. Gençler birbirleriyle ister önceden tanışıp birbirlerini sevmiş olsun, ister görücülük usulü ile buluşturulmuş olsun, yine de bir elçi olarak dünürçülerin muhakkak gelin evine kız istemeye gitmesi, evlenmenin etnik şartı sayılır. Dünürçülerin kız evine ziyareti Özbeklerde bir düğün sürecinin başladığı anlamına gelir.

Görücülük, geçmişteki anaerik döneme kadar uzanmaktadır. Örneğin M. Kosven'e göre, anaerik dönemde Kuzey Amerika'nın Algonquin kabilelerinden birinde, bir kız sevdiği genç adama üçüncü bir kişiyi elçi olarak gönderirdi.¹ Genç adam kabul ederse, kız bir ay boyunca her gün gelecekteki kocasına yiyecek getirirdi. Sonra basit bir düğün yapılır, gelinin annesi evinin yanına küçük bir kulübe yapar ve damat gelinin yanına taşınır. Anaeriklikte kadınlar aşk ve evlilikte daha aktifti. Bu bağlamda, kadınlar kendileri inisiyatif alır ve onların

¹ M.O. Kosven, *Ibtidāiy madaniyat tarixidan ocherklar*, Taşkent 1960, s. 128.

inisiyatifıyla dünürçülük/elçilik yapılır. E.Westermark, ilkel insanların çoğunda kadınlara ait bir eş seçme hakkının olduğunu vurgular. Örneğin, Asya'nın Garo kabilesinde dünürçülük/elçilik için yalnızca kadınların gitmesine izin verilir. Erkeklerin dünürçü/elçi olarak gelin evine gitmesi utanç verici olay sayılırdı.²

Sonraki yüzyılda Özbeklerin hayatında sosyal ve siyasi değişimler, Sovyet döneminde yürütülen milli siyaset, gaye ve düşünce tüm Sovyet hakimiyeti altındaki halkların yanı sıra Özbeklerin geleneklerine, göreneklerine, dolayısıyla düğünlerine de etki etmiştir. Bu şekilde yüzyıllar boyunca uygulanan birçok gelenek ve görenek unutulmaya başlamıştır. Birçok gelenek ve örf-adetin etkisi azalmış ya da şeklen değişime uğramıştır. Özellikle, geçmişten farklı olarak artık evlenecek Özbek gençleri görücü usulünü terk etmeye başladılar. Aslında, Özbek ailesinin etnik yapısında genç, ailenin oluşum şartlarının başında gelen görücü usulü ile tanışmaktır. Bu nedenle bu makalede Özbeklerde görücü usulünün tarihi ile bugünkü durumunun karşılaştırması ele alınmıştır.

1. Dünürçü Kimdir?

Görücü usulüne Özbekçe "savcılık" denir. Savcılık sözcüğü, kız bakmak, kız tarafının rızasını almak için kızın evine gitmek, elçi göndermek anlamlarına gelir. Bu vazifeyi yapanlara "savcı" ya da dünürçü denmektedir. Savcı, evlenecek erkeğin ailesinin, evlenme çağına gelmiş kızın evine gidip ona bakmak, onun gelin edilmesi için ailenin rızasını almak için gönderilen bir kişidir.³

Türk tarihinde görücü usulü hakkında ilk bilgiler 7. ve 8. yüzyıllarda Orhun Yazıtlarında görülür. Örneğin, Tonyukuk kitabesinde "sav" veya "sab" sözcüğü "söz", "dava" anlamında kullanılmıştır. Irk Bitik'te ise "sab" şeklinde ve "sözcü, haberci" anlamlarında kullanılmıştır.⁴ Kaşgarlı Mahmut'un "Divan-ı Lugat-it Türk" eserinde savcı (dünürçü) kelimesi "sov, sav" şeklinde geçer ve şu şekilde izah edilir: sawçı (savçı)-gelin ve damat arasında mektup, haber iletme vazifesini gören kişilerdir.⁵ Kazak dilbilimcisi R. Sizdiqova'nın aktardığına göre, "savçı/cavçı" kelimesinin kökü olan "sav" kelimesi eski Türkçede "söz" anlamına gelen "söz/sav" kökü ile bağlıdır.⁶ U. Ahmedov ve Ğ. Boboyarov bunu şu şekilde izah eder: Kaşgarlı Mahmut'a göre sav (sov) kelimesi genel olarak "söz" anlamına gelmektedir. Demek ki savcı (dünürçü) kelimesindeki sav Orhun-Yenisey yazıtlarında "sab", Kaşgarlı Mahmut döneminde "sav" şeklinde söylenip, şimdiki Özbek dilinde Eski Türkçede "a" ünlüsünün "o" harfi ile ifade edilmesiyle şu sonuç ortaya çıkmıştır: sabçı-savçı-sa(o)vcı.⁷ Buradan hareketle savcı (dünürçü) kelimesinin uzun bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir.

Kadim dünürçüler devletin önemli görevini yapacak elçiler gibi özel dünürçü okullarında eğitim alıyor, ona göre uygun ibareler, atasözü ve deyimler, kelime oyunları, hazır cevap, sır tutabilmek, tatlı dillilik, şairane ruhu ve bilgece mantık eğitimleri alıp aile müessesesinin tecrübeli bilginleri seviyesine çıkmışlardır.⁸ Bu, görücü usulünün kendine göre gereklilikleri, savcıların sorumluluklarının da varlığını gösteriyor. Zira, bu müessese sadece iki insanın bahtı değil, belki iki ailenin mutluluğunun da ehemmiyetini taşımaktadır.

Günümüz dünürçüleri de bu sorumluluğu taşımaktadır. Görücü usulü için kız evine gidilir ve dünürçüler müstakbel karı-koca hakkında, dünürlerin her yönünü ve onların birbirine ne kadar uygun olup olmasını en iyi şekilde öğrenmeye çalışırlar.⁹ Genel olarak görücü usulünün milli, etnik, geleneksel eylemlere ve taleplere uygun olması da nikahın önemli şartlarından biridir. Bu nedenle dünürçü meselelerine geçmişte büyük önem verilmiştir ve görücü usulü için en tecrübeli, gözlemci ve adaletli kişiler seçilmiştir.

2. Dünürçü Seçme

Dünürçü geleneği anaerki dönemde şekillendiği için bu görevde en önemli yeri kadınlar tutmuştur. Türk halklarında, özellikle Özbeklerde kadim zamanlarda görücü usulü için önce kadınlar, sonra erkekler bulunmaktaydı. Gelenek olarak erkeklerden damadın dayısı, amcası ya da yakın akrabalarından saygı gören, çoluk çocuklu ve bir nikahlı fazilet sahibi kişi görücü usulüye gönderilirdi.

N. A. Kislyakov da kendi eserinde 19.-20. yüzyılların başında Özbeklerin görücü usulü dünürçüler aracılığıyla gerçekleştirdiklerini yazmıştır. Görücü usulüye seçilen kadınlar ya akraba, ya da komşu olurlardı.¹⁰ N. P. Lobaçyova'nın bilgilerine göre, Harezmi'nin kuzey kısmında görücü usulüde önemli görevi damadın annesi yüklenmişti. Özbek Karluklarında da görücü usulüye kadınlar gider, genel olarak akrabalar da onlara katılırdı.¹¹

² E. Vestermark, *Istoriya braka*, çev. S. Semenova, C.II, Moskova 1896.

³ *Ozbek tilingining izahli luğati: 80 000 dan artiq soz va soz birliklari*. J. III. N – Tartibli, Ozbekiston milliy ensiklopediyasi, Taşkent 2006, s. 542.

⁴ *Ozbekiston milliy ensiklopediyasi*, 7-jild. Parchin – Saliq, Tahrir hay'ati: A.Abduvohitov, A.Azizxo'jayev, M.Aminov, T.Daminov va b., Ozbekiston milliy ensiklopediyasi, Taşkent 2004, s. 691.

⁵ R. Sizdiqova, *Sözder soyleydi*, Sanat, Almati 1994, s. 77.

⁶ R. Sizdiqova, *Sözder soyleydi*, Sanat, Almati 1994, s. 77.

⁷ *Ma'rifat*, 6 mart 1996.

⁸ Mahmud Sattar, *Ozbek udumlari*, Taşkent 1993, s. 109.

⁹ *Aila psixhologiyasi*, ed. Ğ. B. Shoumarov, Sharq, Taşkent 2001, s. 109.

¹⁰ N.A. Kislyakov, *Ocherki po istorii semi i braka u narodov Sredney Azii i Kazaxstana*, Leningrad 1969, s. 140.

¹¹ K. Shaniyazov, *Uzbeki – karluqi*, Taşkent 1964.

ÖZBEKLERDE GÖRÜCÜ USULÜ EVLENME: GEÇMİŞİ VE BUGÜNÜ

Andican vilayetinde ise kadınlardan oluşan dünürçülük kurumsallaşmış olup, halk arasında bu kişiler “Ortamçı” diye adlandırılmaktaydı. “Ortamçı”, yani ortada olan (orta ayarlayan) adamlara kız sorduğunda onlar kız bulmaktan (kız aramakla onlar mahsus yetiştirilir) başlayıp, dünürcü merasiminin sonuna kadar baş olup, durumu kontrol ederlerdi. Kızın anne babasının rızasını aldıktan sonra ise, düğün sürecinin sonuna kadar katılım sağlardı. Ortamcılara evde kalan kızların anne babaları da müracaat ederlerdi. Esasen ortamcılık faaliyetini günümüzde dünürçülük ile meşgul olan özel firmalara benzetebiliriz. Fakat ortamcılar dünürçülüğü para karşılığında yapmazlardı. Anne babaların hediyeleri (onların gönlünden gelen şey) saygı ve hürmetin kendisi de yeterli idi. Ortamcılık enstitüsü Andican vilayetinde günümüze kadar değişmeden yaşamını sürdürmektedir.¹²

Lobachyova'nın 1965–1968 yıllarındaki saha araştırmaları sonucunda; 20. yüzyılın başlarında erkeğin annesinin, diğer birkaç kadınla birlikte (çoğu zaman akrabalarla) genç kızı olan evlerin ziyaretine gittiklerini öğrenmemiz mümkün olmaktadır. Kadınlar yanlarında bohça ile birlikte (genelde ekmek ve tatlılardan oluşan), kız tarafına misafir olurlardı. Erkek tarafı tabii olarak öncelikle kendi mahallesi, ilçesi ya da köyünden kız arardılar.¹³ Şunu söylemek gerekir ki; Sovyet döneminde mahalle geleneklerini uygulamak kesin olarak yasaklanmıştı. Eğer kızlardan birisi uygun görülürse, akrabalarla, bazı durumlarda toplumla danışıp, erkeğin anne–babası kız istemeye giderlerdi. Boylara (uruğhilikka) bölünmeyen Özbekler (özellikle şehirlerde) genelde mahalle ya da köyde saygı gören, soylu ve adil kişileri (ortadaki adam) dünürcü olarak gönderiyorlardı. Bu durumlarda mahalle reisinin kendisi saygı gören kişilerden dünürcü seçilmesini rica ederdi.

Dünürcü her zaman saygı gören kişilerden seçilmiyordu. Buna imkanı olmayanlar da oluyordu. Bu durumda erkeğin annesi tek başına gitmek yerine, genelde tatlısözlü, kendilerine yakın kişilerle (çoğu zaman akrabalar: erkeğin teyzesi, halası, evli ablası vb.) kızın evine görüclüğe giderler, ya da kendisi gitmez, onları gönderirlerdi. Nalivkin çiftinin aktardığına göre; 19. yüzyılın sonlarında anne–baba dünürcü olarak akrabalarını ya da yakın dostlarını göndermişlerdir. Eğer kız tarafının rızasını alabilirlerse, erkeğin annesi, teşekkür etmek adına başörtüsü, havlu ya da bu gibi şeyler hediye etmiştir.¹⁴

Çoğunlukla kadınlar dünürcü olarak giderlerdi. Buna karşın Özbekistan'ın çeşitli bölgelerinde dünürçülerin farklı kişiler olduğu da tespit edilmiştir.¹⁵ Bunun nedeni bir vakitler Özbeklerin farklı boylardan oluşması olabilir. Karakalpakistan'ın Ellikale, Buhara vilayetinin Romiton, Surhanderya'nın Kumğurğan, Kashkaderya'nın Kamaşçi, Çirokçi illeri ve Semerkant şehir merkezlerinde, Bulunğur illerinde, Harezm'in bazı bölgelerinde erkekler, Kaşkaderya vilayetinin Karşi, Şehrisabz, Kitap, Semarkant vilayetinin Urgut, Namangan vilayetinin Norin, Jizzah'ın Zamin, Vadinin tüm illerinde ve Taşkent şehrinde genelde kadınlar görüclüğe gitmişlerdir.¹⁶ Günümüzde dünürçülüğün esas kısmı kadınlardan oluşsa da, Özbekistan'ın bazı yerlerinde dünürcü olarak erkekler de gidiyorlar ancak bunun beraberinde kadınlar ve erkekler birlikte de dünürcü olarak gidebilmektedirler.¹⁷

G. Mardonova'nın fikrine göre, erkeklerin dünürcü gittiği yerde erkeklerin ailede üstün olduğu düşünülmektedir.¹⁸ Eğer meseleye bu açıdan bakılırsa, o hale kadınların dünürcü gittiği yerlerde ailede kadınların üstünlüğü var diye bir sonuca varılabilir. Araştırmanın devamında erkeklerin dünürcü olduğu yerlerdeki kişilere “Niye özellikle erkekler gider?” diye sorduğumuzda, hemen herkesin “Erkekler kadınlara göre işi daha hızlı hallederler.” cevabını verdikleri görülmüştür. Ayrıca “onlar gittikleri yerlerde işi net bir şekilde çözerler.” diye cevap verdiler. Bu nedenler ile dünürçülüğe erkeklerle gidilmesi tercih edilmiştir.

Şunu söylemek gerekir ki; kadınların ve erkeklerin birlikte görüclüğe gitmesinin olumlu yönleriyle beraber olumsuz yönleri de vardır. Özellikle erkek dünürçüler her şeye dikkatle değil, genel olarak bakarlar. Onlar anne ve babanın iletişimine, aralarındaki uyuma, evin genel temizliğine ve bu gibi başka şeylere de genel bakarlar. Sanki anne–baba iyi olursa, çocuğu da onlar gibidir diye düşünürler. Halbuki, çocuğun nasıl büyüdüğü verilen terbiyeye bağlı olup, bu meseleyi tüm anne–babalarda doğru anlayamayabilirler.

Kadınlar ise tam tersi, daha titiz oldukları için kızın kendisi ve anne babası haricinde, dışarının da temizliğine, evin düzenine daha çok önem verirler. Eğer onların dikkatini bir şey çekerse, abartılı bir şekilde önem verirler. Mesela evin temizliğine bakarken halının altına da bakabilirler, hatta kızla görüşürken kızıdan gelen kokuya bile önem verebilirler. Ama her bakımdan mükemmel ve eksiksiz birisini bulmak zordur. Çoğu kadınlar gelinlere koyduğu taleplere, kendi oğulları da cevap verebilirler mi? diye hiç düşünmezler bile. Böylece küçük detaylara önem vermenin iyi tarafları vardır fakat bunun yanında en önemli detayları kaçırabilirler. Kadınların her şeye önem vermesi ve kendi işlerini en iyi şekilde becerebilmeleri (araştırma durumunu) elbette sınırları geçmeden, mutlu bir ailenin temelini atabilirler. Ama bu G. Mardonova'nın “kadınlar gelin seçerken çoğunlukla yanlışlık yapmazlar.”¹⁹ sözlerine esas olamaz.

¹² Дала экспедиция маълумотлари, Андижон в., 2004–2006 й.

¹³ N.P. Lobacheva, *Formirovanie novoi obryadnosti uzbekov*, Moskova 1975.

¹⁴ V. Nalivkin, M. Nalivkina, *Ocherk byta jenschiny osedlogo tuzemnogo naseleniya Fergany*, Kazan 1886, s. 200.

¹⁵ G. Mardanova, *Nur tola uy*, Taşkent 1992, s. 9.

¹⁶ G. Mardanova, *Nur tola uy*, Taşkent 1992, s. 9–10.

¹⁷ ИПЭС маълумотлари, Тошкент ш., 2002–2005 й.; Самарқанд ш., 2001–2002 й., Андижон в., 2004 й.; Хоразм в., 2005 й.

¹⁸ G. Mardanova, *Nur tola uy*, Taşkent 1992, s. 10.

¹⁹ G. Mardanova, *Nur tola uy*, Taşkent 1992, s. 10.

Günümüzdeki boşanmaların çoğalmasa görüclük vasıtasıyla yapılan evliliklerin her daim iyi sonuç vermediğini göstermektedir. N. Soğinovlar araştırmalarına göre dünürçülerin yardımıyla yapılan evliliklerin her daim sağlam evlilikler olmadığını göstermektedir.²⁰ Şimdiki dünürçüler seçilecek gelinin müstakbel kaynanası ya da dünürçü olarak giden kişinin beğenip beğenmemesine, her iki ailenin maddi durumu, onların mevkisi gibi durumlara daha çok önem verip, bu işe baş sebepçi olan gençlerin birbirlerine uygun olup olmamasına dikkat etmedikleri görülmektedir. Bu durumda gençlerin kendi hayatı hakkındaki meselelerin çözümünde söz sahibi olması istenmediği ve onların görüşlerinin önemsenmediği anlaşılmaktadır. Böylece yapılacak evlilik aile psikolojisine kötü etki edeceği için sağlam aile garantisi olduğu söylenemez.²¹

Şunu dile getirmek gerekir ki; dünürçülerin erkek olduğu yerlerde dünürçüler görüclük merasiminde baştan sona kadar bulunmazlar, esas işi halledene kadar kızın evine gidip gelirler, İsteme tamamlandıktan sonra görüclük merasiminin diğer geleneklerini yerine getirmek üzere kadınlar giderler.

Yukardaki verdiğimiz bilgileri göz önünde bulundurursak; görüclüğe erkek ve kadının birlikte gitmelerinin makul olduğunu düşünebiliriz. Böylece erkek ve her ikisi de görüclüğe giderken birbirlerinin eksikliklerini tamamlayabilirler. Bu durumda her iki kişi de daha çok şeyi gözlemleyip araştırmaları mümkün olmaktadır. Görüclükler bu şekilde kendi aralarında konuşarak ortada anlaşılabilir iş yapmaları için de yardımcı olurlar. Bu nedenle erkek ile kadının dünürçü olarak gitmeleri daha iyi sonuç vermiştir. Bu sebepten dolayı Özbekistan şehirlerinin çoğunda kadın ve erkeğin birlikte görüclüğe gittiklerini görebiliriz. Bu adeti Özbekistan'ın takriben bütün vilayetlerinde görmek mümkündür.

3. Dünürçülerin Kız Evine Ziyareti

Bir yiğitin büyüdüğü ailede onu evlendirmek sadece anne ve babanın endişesi değil, belki yakın akrabası, dost ve yakınlarında endişesi de sayılmaktadır. Buna göre, yiğite uygun kızı gözlemleyip, yiğitin anasına haber verilir. Köylerde yaşayanlar birbirlerinin çocuklarını iyi tanıdıkları için görüclüğe kendileri değil, mahalleden ya da akrabalarından 2-3 kişiyi gönderirler. Şehirlerde yiğitin anası, halası ya da teyzelerinden biri ya da başka kadınlar gözlemlediği kızın ailesine teşrif buyurup, "misafirlige geldik" bahanesiyle kızı görürler.²² Nitekim, Taşkent şehrinde geçmişten günümüze kadar görüclüğe analar kendisine yakın ya da tatlı sözlü kişiyle gitmektedirler. Günümüzde onların sayısı nadir durumlarda iki kişiden fazla olur. İlkinde tek kişinin gitmesi de günümüzde görülmektedir.

Malum olarak bir annenin komşu, dost, uzak akraba ya da görümcüsinden ziyade kendi ablası ya da kız kardeşi ile görüclüğe gitmesi makul görülmektedir. Annenin tek başına gitme halleri eşiyle gitme hallerinden daha çok karşımıza çıkıyor. Bununla beraber, baba ya da ortada duran kişinin de gittiği durumlarda vardır. Nadir durumlarda 3 kişi gidilip, bunda çoğu zaman yiğitin annesi, teyzesi ve evli ablası gider.

Demek oluyor ki, geçmişten farklı olarak günümüzde görüclük için dünürçü olarak kimse tayin olmuyor. Eğer anne kendisi ile kendisine yakın ya da kız tarafına yakın kadın ile dünürçü olursa, o kesinlikle becerikli (tatlı sözlü) olduğu ya da her iki aileyi, onların çocuklarını iyi tanıyan kişidir. Böyle bir kişi dünürçüdür. Günümüzde kız bulan ve ortada duran adamın kendisi dünürçü olarak gitmez. Çünkü ortada duran kişiye büyük sorumluluk yüklenir. Zira, herkes de iki gencin birlikte mutlu olabileceğine, birbirlerine uygun olacağına dair sorumluluğu üstlenmez. Bu nedenle ortada duran kişi yiğitin annesiyle görüclüğe gitmez. Onlar genelde kızın annesine de görüclüklerin geleceği hakkında bilgi verir ve sorumluluğun kendisine ait olmadığını söylerler ya da kız tarafına ortadaki kişinin kim olduğunu söylemezler. Bunlar en çok karşılaştığımız durumlardan biri olmaktadır ve artık gelenek haline gelmiştir.

Ortada duran kişinin her zaman iki aileyi de iyi tanımasına gerek yoktur. Bu yukarıda söylendiği gibi, Özbeklerde kız aramak sosyalleşme esasındaki beceriye bağlıdır. Genelde, kız arayan anne herkese oğlunu evlendirmek istediğini açıklar, iyi kız tavsiye etmelerini, bunun beraberinde, kız aramaya yardım etmelerini de rica eder. Böylece birileri sokakta (böyle durumlarda olabilir), mahallede, iş yerinde ya da başka bir yerde kız bakar münasip bir kıza denk gelirse yiğitin annesine söyleyebilir. Ama kız hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığını söyleyip, ona kefil olmayacağını da bildirir. Bu durumda aile, görüclükten önce kız hakkında araştırmalar yapıp ona göre karar verir.

2000'li yıllarda görüclüğe gitmeden önce, telefonda iki annenin kendi aralarında konuşup, anlaştıktan sonra kız ve yiğiti buluşmaya gönderirlerdi. Daha sonra bu durum günümüzde de uygulanan bir adet haline geldi.²³ Bu uygulama önce Taşkent şehrinde başlayıp, tüm şehirlere dağılmıştır. Böyle büyük şehirde yaşamak için tüm aile üyelerinin çalışması gerekmektedir. Bu nedenle evde oturan kadın sayısı çalışan kadın sayısından çok olduğundan, onlar için zaman da çok kıymetliydi. Bununla beraber, görüclükten önce gençlerin buluşması bu gençlere eş seçme hakkı verildiğini de gösteriyordu. Bu durumda yiğitin annesi "önce yiğit ile kız buluşsunlar, birbirlerini beğensin, sonra resmiyete geçeriz.", diye söylerdi. Bu sözlerle yiğitin annesi daha

²⁰ G. B. Shoumarov, Sh.B. Shoumarov, *Muhabbat va āila*, Ibn Sino, Taşkent 1994, s. 83–84.

²¹ Ziyodakhon Rasulovala, *Zamonaviy ozbeklarning āila-nikāh munāsabatlari*, Taşkent 2013.

²² *Ozbekiston milliy ensiklopediyasi*, 7-jild. Parchin – Sāliq, Tahrir hay'ati: A.Abduvohitov, A.Azizxo'jayev, M.Aminov, T.Daminov va b., Ozbekiston milliy ensiklopediyasi, Taşkent 2004, s. 691.

²³ Дала экспедиция маълумотлари, Тошкент ш., 2002–2003 й.

ÖZBEKLERDE GÖRÜCÜ USULÜ EVLENME: GEÇMİŞİ VE BUGÜNÜ

olacağı belli olmayan işe boşuna zahmet olmasını istemezdi, ayrıca kızın annesi de görüncülerini boşuna ağırlamak istemezdi. Bunun gibi durumlar daha çok görüncülüğe çok giden ya da dünürlerini ağırlamaktan çok yorulan ailelerde rastlanmıştır.²⁴

Aileler, görüncülüğe kimlerle ve kaç kişi birlikte gideceklerini belirlemeden önce kızı bulması gerekmektedir. Kız aramak önce akrabalarından, mahalle ve dost tanıdıklardan başlar. Tanıdıklardan malum bir adres alındıktan sonra görüncülüğe gidilir.

Geçmiş zamanlarda görüncülerin, kızın evine beklenmeden bir anda, doğrudan gelmesi adet değildi. Kadın dünürlerinden biri, yiğitin anası, büyük ablası, ya da teyzesi sabah erken, herkes uyurken kız evinin giriş kısmını (ostanasini) süpürüp gelmiştir.²⁵ Bu gelenek “Biz size görücü olarak geleceğiz.” anlamında gelmekteydi. Sabah bunu gören anne-baba ne olduğunu anlayıp, görüncülerini beklemeye başladılar. Bu durum 20. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür.

1940’lı yıllarda evlenen bir bireyin bilgilerine göre, dünürler kızın evine birden bastırıp gelirlerdi. Bunun nedeni kızın evindeki gündelik hayatın nasıl olduğunu öğrenmek ve bundan kendilerine sonuç çıkarmaktı. Zira, önceden söyleyip gelse, kız tarafı hazırlık yapardı. Böylece onların gerçek hayatları nasıl olduğunu (avlu, evin temizliği, sofralı ya da sofrasız olmadığı ve başkalar) öğrenemezlerdi.²⁶

30-40 yıl önce de görüncülerin kapı kapı kız aramaları vardı. Birden bire kızı olan eve girmekte adet idi. Bunu bilen ev sahipleri görücü beklemeye her daim hazır olurlardı. Günümüzde kimse kapı kapı kız aramaz, belki anne önceden gideceği kızı araştırıp sonra gider. Hatta, görüncülüğe gitmeden önce, eğer kız okuyorsa, okuluna giderek kızın kendisine bildirmeden oradakilerden kız hakkında bilgi alır ya da yiğitin kendisi de kızın okuluna gider kıza bildirmeden onu görürdü.²⁷ Demek, günümüzdeki dünürler kız tarafa geleceklerini söyleyebilir (telefon ya da ortadaki adam aracılığıyla), ya da söylemeden de doğrudan gelebilirler (gelmeden önce haber verilip, ne zaman geleceklerini belli eder ya da hiç söylemezler).²⁸ Gelen görüncüler ev kapısını gözden geçirip, bir kere kısa zil çalarlar. Eğer ev sahibi uzun zaman sonra kapıyı açsa, bunu bir kenara yazarlar, bazıları bu durumda beklemeden giderler ve bir daha geri dönmezler.²⁹

Şunu söylemek gerekir ki, görüncülük geleneği nikâh merasimleri içindeki -kendisine ait sınavı da varmış gibi- en zor kısmıdır. Zira, görüncülük devamında yapılan her bir hareket dikkatle öğrenilir. Özellikle, gelen dünürler öncelikle ev kapısını (ostanasını) gözden geçirirler. Sonra bir kere kısa zil çalarlar. Eğer ev sahibi uzun zaman sonra kapıyı açsa, bunu bir kenara yazarlar, bazıları bu durumda beklemeden giderler ve bir daha geri dönmeyebilirler.

Nitekim, görüncülerin kendileri de bir nevi “sınavdan geçerler”. Bunda onların sadece kendilerini nasıl ifade ettikleri değil, belki iletişim kabiliyeti ve hatta ilk cümleleri bile büyük önem taşır. Malum iletişim insanların yapabildiği faaliyetler içinde en ön sırada gelmektedir. Her bir şahsın toplumda tuttuğu yeri, iş hayatındaki başarıları, saygısı onun iletişime girebilme kabiliyetine bağlıdır. Bu nedenle dünürün ilk cümlesi ağır olur. Ama Özbek dünürleri hatta bunun çözümünü gelenek esasında bulmuştur. Özellikle, Harezm vilayeti, Karakalpakistan’ın Tortkul, Ellikkale illerindeki görüncüler: “Sizin bahçenizde bir çiçek açılmış, şunu istemeye geldik.” diyorlar, Kashkadarya vilayetinde “Akraba olmaya geldik.” diyorlar, bunun dışında “kapımızı süpürmeye geldik.” (yukarıda yazıldığı gibi kadınların sabah erkenden kız evinin kapısını süpürdüğünden sonra oluşan deyim), “Sizde bir gül, bizde bir bülbül var, ikisine birleştirelim.” gibi cümlelerle tanışmaya başlarlar.³⁰

Geleneğe göre, onlara “hoş gelmişsiniz” diye, cevap verilir. Gelen misafirlere ilk olarak ekmek, sonra çay verilir, sonra başka nimetler de ikram edilir. Geçmişte dünürçülere önce beyaz tatlı, tırşak, kuru üzüm (reçel) tepside dağınık şekilde tepsiye konularak sunulmuştur. Sonradan tepside değil belki tabaklara geçmişlerdir. Sonra tepsiye koymak tamamen yok olmuştur, tabaklarda getirmeye devam edilmiştir. Günümüzde ise sade tabaklardan vazgeçilip, kadife tabaklar kullanılıyor. Ama köylerde, özellikle ilçelerde (vahalarda) tepside getirmek adetine denk gelebiliriz. Sofrada öncelikle ekmek ve çay, sonra meyveler (badem, fıstık, ceviz, yer fıstığı, kuru üzüm, tırşak ve başka) koymak çoktan Özbeklerde medeniyetin bir simgesi olmuştur ki, bu misafir ağırlama geleneğine dönüşmüştür. Nitekim, görüncülük merasiminde bunu özen göstermişlerdir. Dünürler sofraya bakarak, ev sahibinin “sofralı” ya da “sofralı olmadığını”, ve onların tabiatını da öğrenmişlerdir. Bu duruma bakarak ailenin kendilerine uygun olup olmadığını anlamalarına da yardım etmiştir.

Orta Asya kültürüne göre, yiğitin annesinin kendi oğlu hakkında konuşması, onun iyi taraflarını göstermesi hoş karşılanmaz. Annenin yerine yakın adamı aileyi tanıştırmıştır (damat hakkında, onun ailesi, maddi durumu ve başka). Sonrada kız ve onun ailesi araştırılmıştır. Bu durum iki ailenin tanışması sayılır. Özbeklerin kültürü ve milli medeniyetine göre, dünürler tarafından da, kız tarafı da, birbirlerini kıracak laflar söylemez. Mebcur kalınsa da, hatta red cevabını da naif bir endişeyle, ağır gelmemesi için, karşı tarafı üzmeden söylerler.

²⁴ ИПЭС маълумотлари, Тошкент ш., 2005 й.

²⁵ Mahmud Sattār, *Ozbek udumlari*, Taşkent 1993; *Tāshkent mahallalari: an'analar va zamānaviylik (tarixiy-etnografik tadqiqāt)*, Taşkent 2002.

²⁶ ИПЭС маълумотлари, Тошкент ш., 2004–2005 й.

²⁷ Дала экспедиция маълумотлари, Тошкент ш., 2003–2005 й.

²⁸ Дала экспедиция маълумотлари, Тошкент ш., 2009 й.

²⁹ Дала экспедиция маълумотлари, Тошкент ш., 2014–2018 й.

³⁰ Дала экспедиция маълумотлари, Тошкент ш., 2001–2018 й.; Қашқадарё в., 2004 й.; Хоразм в., 2005 й.

Anne yalnız giderse, kendi ailesi hakkında kendisi bilgi verir. Dünürçülerin birinci gidişinde görücü geleneğinin ilk seviyesi sayılır, ondan sonrakisi örf-adet ve geleneklerin yapılacağına yol açar. Bu yüzden görücülerin ilk gelişlerine Özbekistan'ın bazı illerinde "kapı açtı" denilmektedir.³¹

4. Sınav geleneği

Erkek tarafı kız tarafına dünürücü göndermeye başladığı anda iki tarafta birbirlerini denemeye başlarlar, "güzellik düğünde akıl günde gerek" diyorlar, bir adamın tabiatını, manevi seviyesini, iç medeniyetini, terbiyesini küçük bir hareketleriyle öğrenilebilmesi mümkündür. Bunda her bir dünürçünün kendine göre metodu olur. Bunun gibi metodlar esasında geçmişten günümüze kadar geleneklerle şekillenmiştir. Özellikle, Yunan tarihçisi Elion'un bilgilerine göre, Sakaların geleneğinde evlenmek isteyen her erkek ancak zafere ulaştıktan sonra evlenme hukukuna sahip olurdu.³² Orta Asya destanları; "Oğuzname", "Alpomış", "Manas" erkek diğer taliplerle at yarışması, ok atma, uzağa ok atma, güreş, "kız kovalamak", "bilmece" gibi yarışmalara katılmıştır.

Bu yarışmalar uzun yıllar devam etmiştir. Cumhuriyetin bazı yerlerinde bu gelenek azalmış olsa da 20. yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdürmüştür. Semerkant vilayetinin Bulungur ilinde damadın sabrını (Damadı çivilî sopa ile vurarak onun sabrını denemek), Andican ve Pahtaabad ilinde damada odun yarıdırıp, Kaşkaderya vilayeti Yakkabağ ilçesi Koramurcha koyunda damada fırın-ocak kurdurulması, Fergana'da da damada odun kırdırılıp, önüne makarna koyup, yemek yeme medeniyetini, Harezm vilayeti ve Taşkent şehrinde damada daha da büyük odun kırdırılarak denemişlerdir. Genel olarak, sınav gelenekleri içinde en yaygın odun kırdırma geleneğidir. Günümüzde bu gelenek kalmamıştır ve bunlar geri getirmek bu zamanda baya güç ve gereksizdir.

Damat test edildiği gibi diğer taraftan gelin de test edilmektedir. Andican'da kadınlar havlu altına bakar, ocakbaşı ve lavabonun temizliğini gözden geçirirler, Karşı da ayakkabıların düzenine, sofrta takımlarının uyumlarına, süpürge'nin nasıl durduğuna, Urgut'da gelinin dokumacılık ve terzilik yeteneğine merak duyulur, Shahrihan ve Baliqchi'de çarşaf, havlu, bez (çeşitli renk ve şekillerine kumaş parçalarından oluşan şey) dikebilmesi, geleneksel elbiseler ve şapkalar dikme yetenekleri merak edilmektedir. Dağlı Bedehşan vadisinde yaşayan halklar kızın evine dünürücü göndermeden önce müstakbel dünürünün evinde erik ağacı var olup olmadığına bakmıştır. Taşkent'de sadece evin temizliğine, kızın terbiyesine, sofrta açıp, ekmek çay getirmesine değil, belki de kızın giriş kapısının nasıl olduğuna, kısa çalınan zilden sonra hemen kapı açıp açmadığını da test edilmiştir. Bununla küçük detaylardan yola çıkarak kendilerine göre sonuca varırlardı. Bir çalınan zille ev sahiplerinin geç açması bile, gelen görücülerin geri gitmesine neden olmuştur.

Deneme geleneğinin çeşitli olmasının nedeni ise Özbekistan'da yaşayan Türk halklarının etnik kökeninin çeşitli boylardan oluşmasıdır. Bu denemeler devamında müstakbel gelinin temizliğe ne kadar önem verdiğini, ev tutumu, misafir ağırlama ve aile hayatında tecrübesinin de seviyesine bakmışlardır. Ama bunlar kişinin dış dünyasının nasıl olduğunu gösterir. Erkeklerden farklı olarak kızları denemeleri de günümüzde azalmış ya da değişmiş olsa da hala varlığını sürdürmektedir.

Eğer gençler görücüler aracılığında birbirlerini tanıdırlarsa, onlar ilk olarak, seçilmiş kişinin gönüllerine uygun olması, beğenmesi, kendi ideallerine uygun olup olmamasına dikkatle bakarlar. Bunlar tabii olarak gelecek hayatta da kendi etkisini gösteren önemli faktördür. Ama gençlerin hepsi de kendileri için müstakbel eş seçiminde yanlışlık yapmaları ve kendisine "uygun" birisi bulmakta hata yapabilirler. Eğer onlar, yukarıda söylenenler gibi, aile hayatına psikolojik olarak hazırlarsa, hataya yol vermeden, yanlışlık yapma ihtimali azalır. Eğer acele ederse bu durum başarısızlığa yol açabilir.

5. Buluşma

"Kızı varın nazı var" denilen deyim uyan dünürçüler geçmişte kız evine 3-4 kere, belki ondan da fazla gitmişlerdir. Ama günümüzde erkeğin annesinden daha çok kızın annesi endişe etmektedir. Bu o kadar yaygındır ki, hatta erkekler arasında olan "Oğlu varın nazı var" diye yeni bir deyim ortaya çıkmıştır. Kız tarafı uzatsa, ikiletse buluşma ayarlanır. Ama buluşma ayarlanması sırasında kız tarafı erkeği beğendiğini söylemez. Belki buluşmadan sonra her şey hallolur.

20. yüzyıl başlarına kadar Özbeklerde genelde nikah buluşmasız olurdu. 20. yüzyıl başlarında Abdurauf Fitret görücülük geleneği hakkında konuşurken, özellikle dünürçülerin faaliyetini sorgulamıştır: "dünürçülerimiz biz görmeyen ve tanımayan her hangi bir kızın evine gidiyor, ev sahipleri saygı göstermeseler, kızlarına bin bir suç atıp, sonra başka kızın evine gidiyorlar. Eğer başka evde onları saygıyla karşılasalar, yeme içme sırasında onların kızını da överler. Gözü çirkin olsa da, güzel gözlü, yüzü çirkin olsa, kalbi güzel, burnu küçük olsa, çimçilenmiş diye överler, damadı ise bunun gibi hayaller ve şiir gibi sözlerle aklına girerler. Damat da mecbur, kıza resmi olarak dünürücü gönderir. Kızın annesi ve akrabaları "damat görmeye" gelirler. Ama onlar damadı değil, belki onun evini ve zenginliğini görmeye gelirler. Onlar damadın evlerini beğenirse, büyük hediyeler alacak olursa, dünyayı damadın övgüleriyle doldururlar. Damat çirkin ve kötü terbiyesi olsa da bu konu hakkında düşünmezler bile. "Bu damat melek gibi, sanki kızımız için gökyüzünden indirilmiş", diye öve öve düğüne razı olurlar. Zavallı kızı şu ev ve hediyeler için kurban ederler. Evlenmek için seçilmiş yol genelde budur."³³

³¹ H. İsmailov, *Ozbek toylari*, Taşkent 1992, s. 102-103.

³² F.M. A'taxojayev, *Nikâh va uning huquqiy tartibga sâlinishi*, Ozbekiston, Taşkent 1995, s. 20.

³³ Abdurauf.Fitrat, *Aila yoki âila bâshqarish tartiblari*, çev. Sh. Vâhidov, 2-nashr, Ma'naviyat, Taşkent 2000, s. 20.

ÖZBEKLERDE GÖRÜCÜ USULÜ EVLENME: GEÇMİŞİ VE BUGÜNÜ

Abdurauf Fitret buluşma geleneğinin ehemmiyeti üzerinde de durmuştur: "...düğünden önce gelin ve damat birbirlerini görmeleri lazım. Eğer insanların tabiatı değişik olmasaydı ya da güzellik ve yüz belli bir sınır içerisinde olsaydı, müstakbel karı-kocanın güzelliğini öğrenmek ve yorum yapmak dünürçüler sayesinde olurdu... sizin gözünüze çirkin göz iken ben beğenebilirim, gönlümü de kazanabilir. Tam tersi, benim hiçbir zaman beğenemeyeceğim bir yüz, sizin gözünüze çok güzel de gözükebilir. Bu soruyu halletmek için damat ve gelin nikahtan önce birbirlerini görmeleri ve birbirlerini beğenmeleri lazım."³⁴

İlk olarak, bu fikirlere yorumların hiç gereği yoktur. Fakat şunu söylemek lazım ki, geçmişte sevip evlenmek "günah" sayılmıştır. Kızlar 9-12 yaşında hicab³⁵ giydikleri için onların yüzlerini kimse görmemiştir. Genç yaşta kızlar kapıdan dışarıya çıkmamışlardır, onlar bir araya gelip dikme-biçme ile meşgul olmuşlardır. P. Mayev'nin bilgilerine göre, 19. yüzyılın ikinci yarısında Özbeklerin geleneğine göre damat kızı nikaha kadar görmesi mümkün değildi, ama işini bilen yiğitler çoğunlukla tanıdık kadınlardan birini "satın alırdı". Sonra o kadın o kızı kendi evine davet eder ve bu şekilde yiğit kızı görebilirdi.³⁶ Mesela, Güney Harezmi Özbeklerinde nişanlanan kız yengesini ile halka açık partilere gidebilmiş ve orada damatla buluşmuşlardır.³⁷ K. Jeyjer'nin Sovyet döneminde yapılan araştırmalarına göre, muhbirlerin bilgileri esasında, geçmişte yaşayan damat ve gelinlerin kaderi anne ve babalarının elinde olmuştur. Bu durumlarda, kız ile erkek birbirini düğünden sonra görebilmişlerdir.³⁸

Ama İslamiyet'e göre müstakbel gelin ve damadın evliliklerinin sağlam olması için düğünden önce buluşmalarına izin verilmiştir. Muğira ibn Şuba isimli bir sahabe, bir kadınla evlenmek istediğini Muhammed S.A.V'a söylediğinde, Hz. Peygamber "evleneceğiniz kadını gördünüz mü?" diye sordu. O kişi "yok" diye cevap verdi. Hz. Peygamber "O kadınla görüşün, çünkü görüştüğünüzden sonra aranızda sevgi ve saygı oluşmasına neden olur ama ikinizin yanınızda birer kişi olması gerekiyor, nikahtan önce yalnız bir yerde buluşmaktan men edilmiştir."³⁹ Hz. Peygamber "Mahremi olmayan bir kadınla erkek buluştuğu yerde üçüncü kişi şeytandır" demiştir. Zira, bunun gibi buluşmalar İslama göre günah olmak dışında, her iki taraf için kötü durum olup, özellikle kızlar için düzelemez bir hata olmuştur, aile üyelerinin de saygılarına ziyan getirme durumunda kalmalarına da neden olabilmıştır. Sonuç itibarıyla büyük ermişler "En iyisi evlenecek olan damat gelini önceden görsün, eğer beğenirse, kızı laf söz ettirmez, dünürü de göndermez. Kızı görmek için onun rızası ya da bilmesi de şart olmamıştır" diye eklemişlerdir.⁴⁰

Lakin Özbek halkı bunlara her daim uyum sağlayıp sağlamadığını da yukarıda beyan edilen bilgilerden görebiliriz. Bir gözlemci geçen yılları şöyle izah eder: "O dönemde (1940 yılları)" herkes birbirini sadece nikahtan sonra görebilmişlerdir. "Baban kızın babasını araştırıp geldi, ben de mahalleden öğrenip geldim, bizim boynumuzu eğmez, "olur", diye çocuklarını evlendirip verirlerdi. O zamanlarda anne-baba ne derse, o olmuştur "sevgili olmak" gibi bir durum uygun olmamıştır. "Sevgili olmak bizde yoktu, torunumda oldu."⁴¹ Ama o zamanlarda birbirlerini tanıyıp, görüp evlenenler de olmuştur. Yukarıdaki bilgiler nikaha kadar buluşmayan gençlerin hala var olduğunu göstermiştir.

Sovyet döneminde düğüne kadar buluşmadan evlenmeye karşı çıkanlar olmuştur. 16 aralık 1918 yılında kabul edilen "Vatandaşlık bilgileri, nikah, aile ve koruculuk hukuku hakkında ki anayasasında, 17 Nisan 1924 yılında tüm Buhara'daki cinayetler hakkındaki maddeler, 3 Temmuz 1921 yılında Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyeti'ndeki nikah hakkındaki 1.maddesinde, Özbekistan Sovyet'in 1 Temmuz 1926 yılından uygulanacak cinayet maddesinde (274. madde) kadın kızların fiziksel ya da psikolojik şiddetle mecburen evlendirmek yasaklanmıştır.⁴² Bu kanunlar etkisinde Sovyet döneminde buluşmadan zorla evlendirmeler kayıp olmuştur. Kent Jayjer'e göre, Sovyet döneminde, anne ve babalar aşk yoluyla yapılacak evlilikler hakkında zamanla kendi görüşlerini değiştirmişlerdir.⁴³

Buluşma günlerinde anneler (önce yengeler, olmasa abla ya da anne) ile gidilirdi. Günümüzde ise iki genç yalnız buluşuyorlar. Bunda erkek ile kız birbirleri ile tanışıp, karakterleri ve dış görünüşü, merakları ve amaçları hakkında düşüncelere sahip olabiliyorlardı. Ama bu buluşmalar dünürçülersiz tanışan gençlerin buluşmasından farklıdır. Zira, dünürçüler arayıcılığıyla buluşmak bir geleneğe aittir. Bu yüzden bunun belli kuralları olmuştur ve kendi maksadı, hedefi ve çözümleri de vardır. Bu buluşma anne ve babaların kontrolünde olup, türlü hoş olmayan şeyleri ve kalp kırmaları önlemiştir. Zira, bu geleneğe göre buluşmalar fazla sürmemiştir, 3-4 kere buluştuktan sonra bir karara gelinmiştir.

³⁴ Abdurauf.Fitrat, *Āila yoki āila bāshqarish tartiblari*, çev. Sh. Vāhidov, 2-nashr, Ma'naviyat, Taşkent 2000, s. 21.

³⁵ *Tāshkent mahallalari: an'analar va zamānaviylik (tarixiy-etnografik tadqiqāt)*, Taşkent 2002, s. 178.

³⁶ P. Maev, "Aziatskii Tashkent", *Materialy dlya statistiki Turkestanskogo kraya*, C.IV, Saint Petersburg 1876.

³⁷ N.P. Lobachyova, "Svadebnyi obryad horezmskih uzbekov", *KSIE*, 34, Moskova 1960; N.A. Kislyakov, *Ocherki po istorii sem'i i braka u narodov Srednei Azii i Kazahstana*, Leningrad 1969.

³⁸ H. Kent Geiger, *The family in Soviet Union*, Massachusetts 1968, s. 218.

³⁹ Salāhiddin Muhiddin. *Āila va sha'riy nikāh ādāblari: Ma'naviy meros*, Movarounnahr, Taşkent 2004, s. 10.

⁴⁰ *Dinda savolim bor ...*, musanniflar Muhammad Sharif Juman, Ahmad Muhammad, Movarounnahr, 3-kitob, Taşkent 2005, s. 66.

⁴¹ ИПЭС маълумотлари, Тошкент ш., 2004 й.

⁴² F.M. Ātaxojayev, *Nikāh va uning huquqiy tartibga sālinishi*, Özbekiston, Taşkent 1995.

⁴³ H. Kent Geiger, *The family in Soviet Union*, Massachusetts 1968.

Ama şunu söylemek gerekir ki, buluşma geleneği, bir taraftan, gençleri türlü kötülüklerden koruyor, ikinci taraftanda, onların nikahtan önce kendi psikolojik taraflarını da karşı tarafa eksiksiz daha açık bir şekilde gösterebilmesi için imkan sağlamıştır. Durumu psikolojik taraftan değerlendirsek, evlenecek olan çift nikahtan önce birbirlerini karı koca sıfatıyla bir süreliğine düşünürse, birbirlerinin karakter özellikleri, bireysel sıfatları, merakları, bakışaçıları ne kadar birbirlerine benzediğini düşünür ve karşı taraf hakkında bilgiye de sahip olursa, bu bilgiler ve düşünceler onlara hayatlarının devamında birbirlerini anlayıp yaşamalarına yardım edebilir.⁴⁴

2007 yılında yapılan araştırmalar Özbek gençlerin %54'ü nikaha kadar birbirlerini iyice tanımak için buluşmayı uygun gördüklerini belirtmiştir. Ama beş yıldan sonra araştırma sonuçlarına göre Özbek gençlerinin buluşup gezmelerine karşı bakış değişmiştir. Özellikle, Özbeklerin %65'i nikahtan önce buluşmaya karşı olmuş, gençler sadece dünürücü aracılığıyla buluşmaları uygunluğunu düşünmüşlerdir. Bu yüzden de kadınların %52'si, erkeklerin ise %80'i yiğitler buluşup hoşlandığı ile değil, anne ve babalarının istediği ile evleneceğinden dolayı, buluşmanın en iyisi olduğunu ve dünürçüler aracılığı ile buluşmanın daha da uygun olacağını düşünmüşlerdir. Araştırmaların devamında sadece gençlerin %33'ü birbirlerini iyice tanımak için buluşmaları uygun gördüklerini göstermiştir ve bunda (%20) erkekler için (%45) kadınların sayısı çoktur. Fakat kadınların %3'ü nikahtan önce gençlerin buluşmalarına karşı olmamıştır. Demek ki büyük fark ile erkekler nikaha kadar buluşmaya karşı olsa da tam tersi böyle buluşmayı uygun gören kadınların sayısı da çoktur.

Sözlü araştırmalara göre de, erkek muhbirler yiğitlerin buluşup, hoşlandıkları kızlarla evlenmeyeceklerini, bunun sadece onların anne ve babasının isteğine bağlı olduğunu, belki bu durumda kendileri istemediklerini itiraf ettiler. Çünkü bir erkekle buluşan kız, başka bir erkekle de buluşup gezmesi mümkün iken. “eğer evlenmeye niyeti yoksa, ne gerek var buluşmaya?” diye sordüğümüzda, onların kendileri “gönül eğlendirmek için”, “vakit geçirmek için”, “hoşlanıp, buluşmanın neysi kötü” diye cevap verdiler.

Tabiki de, araştırmalar tüm erkeklerin böyle olduğunu göstermiyor. Ama kadınların tanıştığı erkeğe karşı çok dikkatli olmasına, onların her dediğine güvenip, kendilerini hemen umuda kaptırmamaları hakkında uyarılmışlardır. Şöyle bir durumda var ki, erkekler kendisine yakın olan kadını sevdiğini düşünür, hatta evlenmeyi bile düşünür, ama malum vakit geçtikten sonra sevmediğini anlar ya da anne ve babasının bu kızla evlenmesine karşı çıkacağı düşüncesiyle kızla ilişkisini keser. Bu sevginin ilk aşamasıdır.

Psikologların araştırmalarına göre, evlenene kadar birbirlerini 1 ay ve ondan da az vakit tanıyan karı-kocaların çoğu sonradan boşanmıştır. Bununla beraber, birbirlerini evlenene kadar 5–10 yıl ve ondan da çok zaman içerisinde tanıyan müstakbel karı-kocaların birbirine karşı hislerinin soğumasına da neden olabilir. Psikologlara ait edebiyat içeriğinde müstakbel karı-koca sıfatında birbirlerini yarım yıla kadar tanımaları en uygun zamanlama diye gösterilmiştir.⁴⁵ Elbette, bu zamanlama mükemmel diye söylenilemez. Burada en önemlisi gençlerin birbirlerini nasıl hızla, nasıl sıfatla, nasıl amaçla ve neler yardımıyla karşı tarafı öğrenmesine bağlıdır. Ama günümüzde Özbeklerin nikaha kadar gençlerin birbirlerini belirli bir müddet içerisinde tanımalarına “sevgili olmak” fikri sebebiyle Özbek kültürüne uymadığı gerekçesiyle karşı çıkılmaktadır.

6. Dünürçülüğün Son Aşaması

Geleneğe göre resmi buluşma kızın erkeğin hediyelerini alıp ya da almaması ile biter. Eğer kız razı ise bunu göstermek için erkeğin hediyelerini alır. Bundan sonra dünürçüler kızın evine son kez giderler. Genelde kızı vermek ya da vermemeyi anne, baba ve onların akrabaları halleder. Özbek kültürüne göre doğrudan doğruya cevap verilmez.

Dünürçüler kız ve onun ailesini beğenirse “tekrar geliriz” ve “telefon ederiz” diyerek yine geleceklerini belli ederler. Lakin bu durum her daim damat tarafının kız tarafını beğendiği anlama gelmez. Özbekler endişeli halk olduğundan karşı tarafı üzmemek için de böyle söyleyip gelmeyebilir. Bazıları bu lafları bile söylemez, bir şey söylemeden giderler. Şu durumda her şey anlaşılır. Eğer kız tarafı beğenirse, “tamam, gelebilirsiniz, kısmet olursa, kızımızı veririz”, şeklinde cevap verirler. Bu ifade “kesin cevap almak için tekrar gelmeleri lazım olduğunu” düşündürür. Eğer beğenmezse, “bizim kızımız daha evlenmeye hazır değil”, “kızımız sözlü”, “kızımızı okutacağız” diye cevap verirler. Halk tarafından kabul edilmiş bu deyimler geleneğin bir parçası olmuştur ve görücülük sırasında bunlar hemen anlaşılacak cümlelerdir.

Kız ve erkeğin buluşma geleneği olmadığı dönemde ev sahibi erkeklere yani kızın babası, abileri ve başka akrabaları bu teşrifin nedeni ifade ederek buluşmaları söylemiştir, sonradan gelenler de gönderilmiştir. Bu zaman içerisinde 1 hafta veya 10 günden sonra 2-3 erkek görücülüğe gelmiştir. Onları da saygı ile ağırlamışlardır. Sırasıyla şu vakit içinde kız tarafındaki halalar ya da teyzeler görücülüğe gelen kadınların mahallesine gidip yiğit, onun anne babası ve akrabaları hakkında bilgiler toplamışlardır.⁴⁶ Bu gelenek günümüzde de vardır, ama tüm aileler damat tarafını araştırmak için adam göndermemiştir.

⁴⁴ N.A. Soginov, *Social'no-psihologicheskie osobennosti udovletvorennosti brakom v uzbekskoi sem'e*, Öz PhD dissertation, Kiev 1990; *Dobrachnye otnosheniya i stabil'nost' braka*, <http://www.harbor.ru>.

⁴⁵ Ğ.B. Shoumarov, Z.A. Rasulova, *Āila ensiklopediyasi*, IIm-Ziyo-Zakovat, Taşkent 2016.

⁴⁶ *Tāshkent mahallalari: an'analar va zamānaviylik (tarixiy-etnografik tadqiqāt)*, Taşkent 2002, s. 179.

ÖZBEKLERDE GÖRÜCÜ USULÜ EVLENME: GEÇMİŞİ VE BUGÜNÜ

Genelde görücüden geri gelenlere “kurt mu ya da tilki mi” diye sormuşlardır. Eğer onlar işi becerip, iyi haberlerle döndülerse, görücüler “kurt” demişler, işi bitiremedilerse, “tilki” şeklinde cevap vermişlerdir. Ama günümüzde şehirlerde bu gelenek kaybolmuştur.

Görücülerin son aşaması yani anne babasının rızasını alması da özel hediye alışverişi esasında olmuştur. 20. yüzyılın başlarında buluşma geleneğinin olmadığı dönemde, dünürçüler, yani iki erkek ve iki ya da üç kadın son gidişinde kendileriyle bohça götürmüşler (genelde, ekmek, bazlama, tatlı ve başka özel kumaşlı masa örtüsü ile sermişlerdir). Bu dönemde Taşkent’de bohçada 8-10 adet (elbette, çift sayılı) yağlı ekmekler, kuru meyveler, kuru üzüm ve 3- 4 metrelik “beyazlık” beyaz kumaş, bir elbiseli kumaş (yüksek kaliteli) ve başörtüsü bulunmuştur. Kız tarafı razı olursa bohçayı kabul ederler, ya da bohçaya hediyeleri koyup geri verirler. Genelde kızı vermeyi ya da vermemeyi kızın babası ve akrabaları karar vermiştir.⁴⁷ Sonuç olarak gelen dünürçülere babanın rızasını anne, erkeğin annesine, Aklık yani beyaz peçete, beyaz masa örtüsü, beyaz baş örtüsü, beyaz kumaş gibi şeylerden birisini “yapılacak işimiz hayırlı olsun, karanlık karışmasın” anlamında niyet edilip verilmiştir. Bazı vilayetlerde yiğit tarafa aklık vermiştir (aklık aldı). Bu esnada, görücülük sırasında olan bu geleneğe beyaz kumaşın alınması ya da verilmesi, *ak aldı, aklıq, ak örer, aq saldı* şeklinde anlandırılmıştır.

Aklärın verilmesi “söz yapılması” anlamındadır. Bundan sonra bu kıza başka dünürcü gelmeyecektir. Eğer geçmişte aklık razılığın simgesi olduysa günümüzde sadece resmiyet için yapılmaktadır. Zira, kız tarafının rızası buluşmada yiğitin hediyelerini kabul ettiğinden malum olmuştur. Günümüzde aklık geleneğini yerine koymak için yiğitin annesi, teyzesi ya da halası ile gelir kendileriyle çift bohça getirirler. Bohçanın içerisinde genelde, ekmek ve somsa (Özbek böreği) bulunur. İçlerinde yaşı büyük olan kişi çift ekmeği eline alıp, “İnşallah çocuklarımız mutlu mesut olsun, imanlı damat ve gelin olsunlar” diyerek ekmeği ikiye böler. Sonra yeni aileye mutluluklar diler ve kalan misafirlere de size de düğün yapmak nasip olsun şeklinde dua ederler. Sırasıyla bölünen ekmekten oturanlar yerler. Dünür olanlar birbirlerini “damat hayırlı olsun”, “gelin hayırlı olsun” şeklinde tebrik ederler. Bu geleneğe *nan sidirış* (ekmek bölüş) denilmektedir ve ak alma töreninde onu kadınlar, fatiha merasimini ise erkekler yaparlar. Ekmek bölüşü görücülük merasimini sonudur. Fakat bundan sonra erkekler kendi aralarında düğünün maddi taraflarını konuşarak anlaşmaya başlarlar.

Ak alma, fatiha, gibi düğün merasimleri Özbekistan’ın tüm vilayetlerinde vardır, ekmek bölüşme adeti: *oq orarda* ya da fatiha düğününde⁴⁸ yapılır. Ak alma vilayetlerde adlandırma dışında (ak verdi, aklık aldı, aklık oradı, aq orar) bu geleneğin bölgelere göre değiştiği de görülmektedir.

7. Kız Tarafının Razi Olması

20. yüzyılda toplanan etnografik bilgilere göre, Kaşkaderya’da kızın annesi razı ise esas görücülerin gelmesi söylemiştir. Dünürçüler 2 erkek ve kadından oluşur. Bugün de alınan cevap, “söz” anlamına gelir. Gelen dünürçülere beyaz başörtüsü, 2 ekmek, 2 bazlama ve beyaz peçete verilmiştir. Dünürcü bu bohçayı damadın annesine götürür. Damadın annesi ise gelen bohçadan 2 bazlamayı alıp yanındakilerle paylaşır ve onlara “sizlerde düğün yapın” şeklinde dilek bildirir. 2 ekmek ve peçete ise dünürçülere verilen görevi yaptıkları için takdim edilmiştir.⁴⁹

Andican vilayetinin birçok ilinde kız tarafına giden dünürcü kendisiyle birlikte çeşitli tatlılar ve ekmekler götürmüştür. Onların arasında ise pahalı bir tane başörtüsü de olur. Hediyeler verildiğinde, başörtüyü kız tarafı kabul ederse, bu işe razı olduklarını, eğer kabul etmeyip geri verirse, kız tarafının rızası olmadığı anlaşılır. Bu geleneğe “başörtü seçme” denir. Bu gelenek eski zamanda malum olan “başörtüsü bağlamak” şeklinde de bilinmektedir.⁵⁰ Andican ve Karşı şehirlerinde, Jizzahin Zamin ilinde de razı olduklarını ekmek ve tatlı değiş tokuşlarından malum olur.

Ğallarol ilçesinin köylerinde ise dünürcü kızın evine 2-3 kez gittikten⁵¹ sonra razı olduklarını belirtmek için dünürçülerin önlerine tereyağı koyarlar, gelen dünürçülerin bunu sonuna kadar yemesi şart olmuştur. Dünürçüler evlerine döndüğünde damat tarafı “nasıl ağzınız yağ aldı mı?” diye sorarlar. Eğer “evet yağlandı” derlerse demek, kız taraf razıdır. Böylece “ağız yağlandı” deyimini ortaya çıkmıştır.⁵²

Demek ki ekmek değiş-tokuş kutsal nimeti ortaya koyup, ant içmek ile beraber pilavın demlenmesi ise tok olmanın simgesidir. Bu nimetin birbirine bağlanmasına işaretler. Bulungur’da kız tarafı razı ise ev sahipleri kendileri için pişirilen yemeklerden dünürçülerin önüne getirmişlerdir eğer razı olmazlarsa yemek getirilmez. Eğer kendi istemeden kabalık ederlerse, bu gelen dünürçüler geri gitmişlerdir ve bir daha bu eve gelmemişlerdir.⁵³ Şunu söylemek lazım ki, Özbeklerde beyazı kutsal diye bildikleri için tüm vilayetlerde kız tarafının rızasının simgesi sıfatında Aklık (beyazlık) çok önemli olmuştur.

⁴⁷ N.P. Lobacheva, *Formirovanie novoi obryadnosti uzbekov*, Moskova 1975, s. 28.

⁴⁸ *Фотиҳа тўйи* – қиз билан йигитни унаштирилганлиги муносабати билан ўтказиладиган кичик тўй, унаштиришдир.

⁴⁹ Дала экспедиция маълумотлари, Қашқадарё в., 2003 – 2004 й.; Н. Исмаїлов, *Ozbek toylari*, Taşkent 1992, s. 103; K. Shaniyazov, *Uzbeki – karluk*, Taşkent 1964, s. 142.

⁵⁰ G. Mardānova, *Nur tola uy*, Taşkent 1992, s. 18.

⁵¹ H. Ismaїlov, *Ozbek toylari*, Taşkent 1992, s. 104.

⁵² H. Ismaїlov, *Ozbek toylari*, Taşkent 1992, s. 104.

⁵³ G. Mardānova, *Nur tola uy*, Taşkent 1992, s. 18.

8. Dünürçülükte Bazı Ritüeller

Şunu ifade etmek gerekir ki, yiğit hediye için istediği şey seçememiş gibi, dünürçüler de son gidişlerinde kızın evine kuruk elle gitmiyorlar, onların nasıl bohça götüreceği bile bellidir. Her bir gelenek, örf-adet ve merasimin kendi kuralları, görevlerine sahiptir, onlar aslında herhangi bir sorunun çözümü için uygulanmıştır. Ama bunların ortaya çıkması ve şekillenmesi İlk Çağ'dan İslâm dini zamanına kadar şekillenen geleneklerin çoğu yapılacak hareketler günümüzde İslâm dini tarafından batıl inanç sayılsa da bilim tarafından onlar geleneklerin bir paçasıdır. Mesela buluşmada ve genel düğünün başka geleneğinde gelin tatlıları, damadın hayatı bundan sonra daha da tatlı olsun diye verilir, götürülecek ve gönderilecek şeylerin elbette çift olması (tek şeyler sadece ölüm törenlerinde kullanırlar) gibi düşünceler batıl inanç sayılır. Buluşmadan veya evlilik dairesinde yüzük verme gibiler ise yurt dışından gelen adetlerdendir. Yukarıdaki sebep buluşmada her kim kendi imkanı ve isteklerinden yola çıkarak ne alırsa alsın, altın yüzük ve tatlı kesinlikle olmalıdır. Aslında buluşmada kıza hediye vermek batıl inanç sayılmaz, zira o kızın yiğite cevap vermesi psikolojik bakımdan kolaylaştırmıştır. “Evet” demek yerine hediye kabul etmek orada kızın nazını ve terbiyesini gösterir, “hayır” demek yerine hediye kabul etmemek, psikolojik darbenin önlemini almıştır. Bunun gibi görücünün bohçasını kız taraf kabul ederse razı olmuş sayılır, olmazsa geri verirlerdi. Bundan sonra daha fazla lafa, söze, kızgınlık ve üzüntüye yer kalmaz. Nasıl hediye ya da nasıl bohça olmasının aslında bir anlamı yoktur, ama bunlara kural koyulması batıl inançtır.

Özellikle, “aklık” yani beyaz kumaşın verilmesi önemlidir. Merasimlerde “aklık” verilmesi önde olur, yaygın olan beyaz renk, eski inanışlarda gençlerin geleceğini, huzurunu, mutluluğunu ifade eder. Bu yüzden beyaz şeyler ve beyaz yemekler büyü amacıyla da kullanılmıştır.⁵⁴ Harezmi’de görücülerin kız evine geldiklerinde, onlara beyaz tatlı su vermeleri de buna dahildir. Ak verilmesi de gelin ve damadın gelecekteki hayatının iyi olması içindir.

Genel anlamda merasimlerde cansız nesnelere sihir ile ilişkili kutsal bir güce sahiptir. Ekmek de bunlara dahildir. Tüm merasimlerde ekmek mübarek ve kutsal sayılır. Tüm düğünlerde resmiyet kazanmış adete göre, kendisi ile beraber ekmek getiren misafire elbette düğün ekmeğinin geri vermesi ve böylece ekmeği götüren misafirler evdekilerini, G. P. Snesarev⁵⁵ kilisedeki dini merasimi ile karşılaştırıldığı gibi bir “причащение”⁵⁶ (cemaat) oluşturulmuştur. Bunun beraberinde patir (ekmek çeşiti) de “ekmek bölüş” sayılır. Onu diğer herkes ile paylaşmak yukarıda ifade edildiği gibi “sizde düğün yapın” anlamındadır.

SONUÇ

Sonuç olarak, görücü usulü nikah, düğün merasimleri öncesinde yaşanan ruhsal yorgunluk olup, sadece damat tarafının değil, gelin tarafında da kendilerine göre “psikolog” olmaları gerekir. Zira, iki tarafın her hareketi dikkatle izlenir, yorumlar yapılır. Günümüzde boşanmalar çoğaldığına göre dünürçüler aracılığı ile yapılan evliliklerin artık iyi sonuç vermediğini görebilmekteyiz. Genelde görücülüğe büyük önem verilmektedir. Ama görücülük kısa süre devam ettiği için özellikle dış faktörler oldukça etkilidir. Özellikle müstakbel kaynana ya da dünürçü gelinin kendi dinine uygun olup olmadığına, anne babasına saygılı olup olmadığına, maddi durumuna ve mevkisine daha çok önem vermektedir. Ancak müstakbel gelin ve damadın karakterleri, birbirlerine uygun olup olmadıklarına pek bakılmamaktadır. Yapılan araştırma neticesine göre birkaç sonuca varılmıştır. Özbeklerde görücülük geleneği özel enstitü sıfatında şekillenmiş olup görücülerin faaliyeti önemli yer tutmaktadır. Günümüzde Fergana vadisinde özel dünürçüler enstitüsü varlığını hala sürdürmekte olup, onların faaliyetini mahsus dünürçü faaliyetleri ile karşılaştırabiliriz. Özbekistan’ın bazı bölgelerinde özellikle, Taşkent şehrinde, görücülük enstitü iflas etmiştir. Bu da görücülüğün değiştiğini göstermektedir. Geçmişte dünürçü seçme büyük önem taşımıştır. Sonrasında bunların önemi azalmış ve dünürçü seçme geleneği böylece kaybolmuştur. Günümüzde sadece iletişime hazır olmayan kişiler belki de büyük şehirlerde buluşma geleneği, görücülüğün önce gelmektedir. Özbeklerin geleneğinde olan görücülerin araştırma adeti, yani uzmanların puanlama metodu son 10 yılda çok yüzeysel, tek taraflı olduğu için bu yöntem önemini kayıp etmiştir. Özbekler görücülük geleneğine çok uyum sağlasa bile geleneğin etkisi ve yetkisi azalmış durumundadır. Bunun iyi tarafı gençlere özgürlüğünü vermiş olmasıdır. Kötü tarafı ise görücülük için hazırlıksız ve iletişimi o kadar iyi olmayan insanların da dünürçü olarak gönderilmiş olmasıdır. Günümüzde görücülükte sosyo-ekonomik kritere önem verilmektedir. Ancak aile hayatı için önemli olan sosyo-psikolojik ve bireysel özelliklere yeterince dikkat edilmemektedir. Bu durum ise görücülük vasıtasıyla evlenmenin her zaman iyi sonuçlar elde edilemeyeceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Dinda savolim bor..., musanniflar Muhammad Sharif Juman, Ahmad Muhammad, Movarounnahr, 3-kitob, Taşkent 2005.

⁵⁴ G.P. Snesarev, *Relikty domusul'manskih verovaniy i obryadov u uzbekov Horezma*, Nauka, Moskova 1969, s. 86.

⁵⁵ G.P. Snesarev, *Relikty domusul'manskih verovaniy i obryadov u uzbekov Horezma*, Nauka, Moskova 1969, s. 101-102.

⁵⁶ *Причастие* – черковда причащение маросимида бир турли вино ва ноннинг истеъмол қилиниши.

ÖZBEKLERDE GÖRÜCÜ USULÜ EVLENME: GEÇMİŞİ VE BUGÜNÜ

- Dobrachnye otnosheniya i stabil'nost' braka*, <http://www.harbor.ru>.
- FITRAT, Abdurauf, *Āila yoki āila bāshqarish tartiblari*, çev. Sh. Vāhidov, 2-nashr, Ma'naviyat, Taşkent 2000.
- ISMĀILOV, H., *Ozbek toylari*, Taşkent 1992.
- KENT GEIGER, H., *The family in Soviet Union*, Massachusetts 1968.
- KISLYAKOV, N.A., *Ocherki po istorii sem'i i braka u narodov Srednei Azii i Kazahstana*, Leningrad 1969.
- KOSHĠARIY, Mahmud, *Devonu luġotit turk*, 3-tom, Fan, Taşkent 1963.
- KOSVEN, M.O., *Ibtidāiy madaniyat tarixidan ocherklar*, Taşkent 1960.
- LOBACHEVA, N.P., *Formirovanie novoi obryadnosti uzbekov*, Moskova 1975.
- LOBACHYOVA, N.P., "Svadebnyi obryad horezmskih uzbekov", *KSIE*, 34, Moskova 1960.
- MAEV, P., "Aziatskii Tashkent", *Materialy dlya statistiki Turkestanskogo kraya*, IV, Saint Petersburg 1876.
- MARDĀNOVA, G., *Nur tola uy*, Taşkent 1992.
- Ma'rifat*, 6 mart 1996.
- MUHIDDIN, Salāhiddin, *Āila va sha'riy nikāh ādāblari: Ma'naviy meros*, Movarounnahr, Taşkent 2004.
- NALIVKIN, V., Nalivkina, M., *Ocherk byta jenschiny osedlogo tuzemnogo naseleniya Fergany*, Kazan 1886.
- Āila psixologiyasi*, ed. Ġ. B. Shoumarov, Sharq, Taşkent 2001.
- ĀTAXOJAYEV, F.M., *Nikāh va uning huquqiy tartibga sālinishi*, Ozbekiston, Taşkent 1995.
- Ozbek tilining izāhli luġati: 80 000 dan ārtiq soz va soz birikmalari*. J. III. N – Tartibli, Ozbekiston milliy ensiklopediyasi, Taşkent 2006.
- Ozbekiston milliy ensiklopediyasi*, 7-jild. Parchin – Sāliq, Tahrir hay'ati: A.Abduvohitov, A.Azizxo'jayev, M.Aminov, T.Daminov va b., Ozbekiston milliy ensiklopediyasi, Taşkent 2004.
- RASULOVA, Ziyodakhon, *Zamonaviy ozbeklarning āila-nikāh munāsabatlari*, Taşkent 2013.
- SATTĀR, Mahmud, *Ozbek udumlari*, Taşkent 1993.
- SHANIYAZOV, K., *Uzbeki – karluqi*, Taşkent 1964.
- SHOUMAROV, Ġ.B., Rasulova, Z.A., *Āila ensiklopediyasi*, Ilm-Ziyo-Zakovat, Taşkent 2016.
- SHOUMAROV, Ġ.B., Shoumarov, Sh.B., *Muhabbat va āila*, Ibn Sino, Taşkent 1994.
- SIZDIQOVA, R., *Sözder söyleydi*, Sanat, Almati 1994.
- SNESAREV, G.P., *Relikty domusul'manskih verovanii i obryadov u uzbekov Horezma*, Nauka, Moskova 1969.
- SOGINOV, N.A., *Social'no-psihologicheskie osobennosti udovletvorennosti brakom v uzbekskoi sem'e*, Öz PhD Dissertation, Kiev 1990.
- Tāshkent mahallalari: an'analar va zamānaviylik (tarixiy-etnografik tadqiqāt)*, Taşkent 2002.
- VESTERMARK, E., *Istoriya braka*, çev. S. Semenova, C. II, Moskova 1896.

EKLER

Ek-1 Taşkent yöresinde dünürçülerin ziyaretini bekleyen ailenin sofrası.

Ek-2 Taşkent yöresinde dünürçülerin ziyaretinden habersiz ailenin sofrası.

Ek-3 Andican yöresinde düğünçülerin önüne serilen sofrası.

Ek-4 Andican yöresinde düğünçülerin son ziyareti esnasında “ortamcı” tarafından bölünen ekmeğin. Görüçülük usulünde bu geleneğe “nan sındırma”(“ekmek bölme”) denir.

Ek-5 Andican yöresinde ekmek bölündükten sonra “Küev kutlug bolsun!” (“Damat kutlu olsun”) ve “Kelin kutlug bolsun!” (“Gelin kutlu olsun”) diye iki taraf birbirini ekmek ısmarlar.

Ek-6 Taşkent yöresinde “Ak örer” (“Beyazlık örter”) ve “Nan sındırma” (“Ekmek bölme”) geleneğine serilen sofrası.

Ek-7 Taşkent yöresinde gelin tarafından dünür tarafından “aklık” (“beyazlık”) sunumu.

Ek-8 Taşkent yöresinde dünürçülerin son ziyaretinde (“ak örer”, “nan sındırma”) getirdikleri hediyeler.

Ek-9 Gelin tarafının dünür tarafına cevap hediyeleri.

Ek-10 Cevap hediyeler arasında özbek pilavının olması zorunludur.